

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ**

Əlyazması hüququnda

ŞAMİL ELDAR OĞLU ƏZİZOV

**İDXAL-İXRAC ƏMƏLİYYATLARINA
VALYUTA NƏZARƏTİNİN
TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ PROBLEMLƏRİ**

İxtisas: 5310.01 – Dünya iqtisadiyyatı

**İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın**

A V T O R E F E R A T I

BAKI – 2016

Dissertasiya işi Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin “Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər : iqtisad elmləri doktoru, professor
Şəmsəddin Hümət oğlu Hacıyev

Rəsmi opponətlər : iqtisad elmləri doktoru, professor
Fuad Əlinağı oğlu Qəmbərov

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru
Emin Telman oğlu Teymurov

Aparıcı təşkilat: Bakı Dövlət Universiteti

Dissertasiya işinin müdafiəsi 28 sentyabr 2016-cı il tarixində saat 14:00-da Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin D 02.051 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1001, Bakı şəhəri, İstiqlaliyyət küçəsi 6, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin D 02.051 Dissertasiya şurası

Dissertasiya işi ilə Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat “ ___ “ avqust 2016-cı il tarixində göndərilmişdir.

**D 02.051 Dissertasiya şurasının
elmi katibi, i.e.n.,**

dosent M.M.Sadıqov

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Mövzunun aktuallığı: Müasir dünyada beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin qloballaşması ölkələr arasında qarşılıqlı münasibətlərin özünəməxsus qaydalarını diktə edir. Valyuta münasibətləri sferasında bu, cari valyuta və kapitalın hərəkəti ilə bağlı əməliyyatların aparılması qaydalarının liberallaşdırılmasının ümumdünya tendensiyasında özünü əks etdirir, eləcə də valyuta sferasında meydana çıxma biləcək böhran dalğalarının təsir gücünün yumşaldılması və ya bu halların qarşısının alınması məqsədilə idxal-ixrac əməliyyatları üzərində valyuta nəzarətinin həyata keçirilməsi qaydalarının təkmilləşdirilməsini nəzərdə tutur.

Beynəlxalq saziş və müqavilələr dövlətlərin iqtisadi, eləcə də valyuta siyasətinin məqsədlərinə nail olmaq üçün istifadə etdikləri metod, vasitə və alətlərin geniş spektrinə müəyyən məhdudiyətlər qoyur. Dövlətlərarası valyuta tənzimlənməsi münasibətlərində beynəlxalq amil çox böyük əhəmiyyətə malikdir.

Ölkə iqtisadiyyatının strukturunun təkmilləşdirilməsi, yeni prioritet sahələrin yaradılması, alternativ ixrac istiqamətlərinin formalaşması və dünya təsərrüfatına inteqrasiyanın effektivlik dərəcəsinin yüksəldilməsi istiqamətində böyük irəliləyişlərə nail olunması müasir dövrün ən mühüm vəzifələrindən biri kimi qarşıda dayanır. Bununla əlaqədar olaraq, Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi əlaqələrinin həyata keçirilmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi, ilk növbədə bu sahədə mövcud olan problemlərin üzə çıxarılmasını tələb edir. Belə ki, “açıq iqtisadiyyat” sisteminin formalaşdığı şəraitdə xarici iqtisadi əlaqələrin təşkili və idarə edilməsi səmərəlilik baxımından təkmilləşdirilməlidir. Bu isə öz növbəsində valyuta tənzimlənməsi alətlərinin, metodlarının və həmçinin, valyuta tənzimlənməsi və valyuta nəzarətinin qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsini tələb edir.

Valyuta tənzimlənməsinin forma və metodlarının seçimi ilk növbədə ölkənin geoiqtisadi mövqeyindən, eləcə də dünya və regional valyuta sistemində formalaşmış vəziyyətin mahiyyətindən asılıdır. Eyni zamanda, o da məlumdur ki, ayrıca götürülmüş bir ölkənin tələblərinə cavab verən vahid, etalon səviyyəli valyuta tənzimlənməsi modelini işləyib-hazırlamaq və tətbiq etmək prinsipcə mümkün deyildir. Beləliklə, Azərbaycan iqtisadiyyatının müasir inkişaf mərhələsinə ən uyğun gələn valyuta tənzimlənməsi və valyuta nəzarətinin axtarışı problemi ön plana çıxır.

Valyuta tənzimlənməsi və valyuta nəzarətinin qarşılıqlı əlaqəli, uyğunlaşdırılmış vahid sisteminin yaradılmasında meydana çıxan çətinliklər sözügedən münasibətlərin kompleks xarakter daşmasından qaynaqlanır. Xüsusilə idxal-ixrac əlaqələri sahəsində valyuta münasibətlərinin dövlət tənzimlənməsinə sistemli yanaşmanın zəruri səviyyədə olmaması xarici investisiyalarla bağlı müəyyən problemlə halların yaranmasında da az əhəmiyyətli rol oynamır.

Valyuta tənzimlənməsi və nəzarəti sahəsində xarici ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, valyuta münasibətlərinin və daxili valyuta bazarının inkişafı məhz, dövlətin aktiv tənzimləyici kimi iştirakı və müvəkkil orqanlar tərəfindən valyuta əməliyyatları üzərində səmərəli nəzarət olduğu halda baş verir. Valyuta tənzimlənməsi və valyuta nəzarəti sisteminin səmərəliliyi milli valyutanın dayanıqlılığının təmin olunmasının, maliyyə - kredit sisteminin və maliyyə bazarının sabitliyinin, ölkədə investisiya mühitinin formalaşmasının, beynəlxalq iqtisadi inteqrasiyanın inkişafının ən mühüm amilləri sırasında əlahiddə yer tutur.

Bunlarla yanaşı, qlobal və regional maliyyə böhranları dalğalarının tez-tez təkrarlandığı müasir dövrdə hər bir dövlətin mühüm iqtisadi tənzimləmə vasitələrinin, valyuta əməliyyatlarının, xüsusilə, idxal-ixrac əməliyyatları üzərində valyuta nəzarəti və onun mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi aktual bir məsələyə çevirilmişdir. Belə bir şəraitdə idxal-ixrac əməliyyatlarına valyuta nəzarətinin təkmilləşdirilməsi problemlərinə həsr edilmiş tədqiqat işinin aktuallığı əhəmiyyətli dərəcədə artır.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi: Mövzu çərçivəsində xarici və yerli alimlərin apardıqları tədqiqat işləri sistemli şəkildə öyrənilmiş və bu əsərlərdə yer alan bir sıra konseptual müddəalardan istifadə olunmuşdur. Azərbaycanın xarici iqtisadi fəaliyyəti və xarici ticarət əlaqələrinin inkişafı problemlərinə dair ölkə iqtisadçılarından N.S.Abbasov, Z.S.Abdullayev, E.İ.Abdullayev, Ə.İ.Bayramov, F.F.Babayev, Q.İ.Bayramov, N.V.Bədirov, P.H.Cahangirov, M.M.Əhmədov, İ.V.Əlibəyov, N.H.Əliyev, Ə.İ.Əliyev, V.İ.Əliyev, K.C.Əlirzayev, Ş.H.Hacıyev, R.T.Həsənov, T.A.Hüseynli, A.A.İbadzadə, N.M.İmanov, F.N.İsmayılov, İ.A.Kərimli, E.A.Qasımov, F.Ə.Qənbərov, A.A.Qurbanzadə, Z.Məmmədov, T.F.Mirkişili, Z.Ə.Səmədzadə, E.T.Teymurov, D.Ə.Vəliyev, Z.S.Zeynalov və digərlərinin tədqiqatlarını qeyd etmək olar. Konkret olaraq, ölkədən kapital axınının qarşısının alınması sahəsində aparılan tədqiqatlara R.İ.Əliyevin, valyuta nəzarətinin təşkili məsələlərinə dair S.S.Rəhimovun tədqiqat işlərini göstərmək olar.

Bu sahədə tədqiqat apararı MDB alimlərindən D.C.İslamov, P.P.Ko-sarev, S.İ.Bursev, T.T.Yunusova, B.A.Orlov, A.N.Melnik, B.E.Moska-lev, E.F.Musin, R.A.Volkov və s. göstərmək olar.

Xarici tədqiqatçılardan valyuta tənziqlənməsi və nəzarəti sahəsində sanballı tədqiqat apararı görkəmli alimlərdən M.Fridmen, C.Xiks, H.Minski, Kempbell R., David U. Pirs, M.U.Qordon, M.Cilbert, S.Lize-lott, M.Pebro, J.Perar, M.Porter və digərlərinin əsərlərini qeyd etmək olar.

Lakin respublika alimlərinin tədqiqatlarının əhəmiyyətini qeyd etməklə yanaşı, göstərmək istərdik ki, idxal-ixrac əməliyyatları üzərində valyuta nəzarətinin təşkili məsələlərinə dair kompleks tədqiqatlar aparılmamışdır. Ölkə və xarici alimlər tərəfindən əldə edilmiş nəticələrin əhəmiyyətinə baxmayaraq, valyuta nəzarətinin təkmilləşdirilməsi problemlərinə həsr olunmuş elmi işlərin təhlili, bu sahədə metodoloji və metodik məsələlərin kifayət qədər işlənilməməsi barədə və bir sıra prinsiplial mövqələrin dəqiqləşdirilməsinin zərurəti haqqında qənaət üçün əsas verir.

Dissertasiyada göstərilmiş problemlərin prinsiplial yeniliyi və sürətli inkişaf dövrünü yaşayan Azərbaycan üçün onların həllinin vacibliyi, idxal-ixrac əməliyyatlarına valyuta nəzarətinin təkmilləşdirilməsi məsələsinin kifayət qədər tədqiq olunmamadığı bir halda, bu problemin həllinin yüksək elmi-praktiki əhəmiyyəti, dissertasiya işinin mövzusunu, məqsəd və başlıca vəzifələrini müəyyən etdi.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Dissertasiya işinin məqsədi - idxal-ixrac əməliyyatlarına valyuta nəzarətinin formalaşması və inkişafının nəzəri və praktiki aspektlərinin kompleks tədqiqi əsasında valyuta tənziqlənməsi sisteminin və onun reallaşdırılma mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi üzrə təklif və tövsiyələrin işlənilib-hazırlanmasından ibarətdir.

Bu məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələr qarşıya qoyulmuş və yerinə yetirilmişdir:

- xarici iqtisadi fəaliyyətin valyuta tənziqlənməsinin konseptual əsaslarının müqayisəli təhlili;
- xarici iqtisadi fəaliyyətin, eləcə də valyuta tənziqlənməsi və valyuta nəzarətinin dövlət tənziqlənməsi sahəsində beynəlxalq təcrübənin araşdırılması;
- valyuta tənziqlənməsi sistemində idxal-ixrac əməliyyatlarına valyuta nəzarətinin yeri və rolunun müəyyənləşdirilməsi;
- xarici iqtisadi fəaliyyətin inkişaf dinamikasının sistemli təhlili;

- ölkədə idxal-ixrac əməliyyatları üzərində valyuta nəzarətinin müasir vəziyyəti və həyata keçirilməsi xüsusiyyətlərinin hərtərəfli araşdırılması;

- Azərbaycanın xarici iqtisadi fəaliyyətinin inkişaf təmayüllərinin müəyyənləşdirilməsi;

- ölkənin xarici ticarət siyasəti ilə valyuta siyasəti arasında qarşılıqlı uyğunluğun təmin olunması sahəsində konkret təklif və tövsiyələrin işlənib hazırlanması;

- valyuta nəzarəti sistemində dövlət tənzimlənməsinin prioritet istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi.

Tədqiqatın obyektini respublikada valyuta nəzarətinin formalaşması və inkişafı xüsusiyyətləri təşkil edir.

Tədqiqatın predmeti isə idxal-ixrac əməliyyatları üzərində valyuta nəzarəti sistemidir.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsaslarını respublikanın və dünya alimlərinin elmi əsərlərində təqdim edilmiş tədqiqat mövzusunə dair fundamental və tətbiqi konsepsiyalar, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin və Nazirlər Kabinetinin bu sahədə qəbul etdiyi müvafiq fərman, qərar və sərəncamlar, digər normativ iqtisadi-hüquqi aktlar təşkil edir.

Tədqiqat işinin həyata keçirilməsində sintez, müqayisəli təhlil, statistik təhlil və qruplaşdırma, induksiya, deduksiya, sistemli və situasiyalı yanaşma və s. metodlardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazasını Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi, Dövlət Statistika Komitəsi, Dövlət Gömrük Komitəsi, Maliyyə Monitorinqi Xidməti, Mərkəzi Bankın illik hesabatları, tədqiqata dair müxtəlif metodik göstərişlər, internet resursları, həmçinin, əsərdə qoyulmuş vəzifələrin həlli üçün zəruri olan digər informasiya mənbələri təşkil edir.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyi ölkədə ilk dəfə olaraq idxal-ixrac əməliyyatlarına valyuta nəzarəti sisteminin və tənzimlənmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi üzrə konkret təklif və tövsiyələrin işlənib-hazırlanması və elmi baxımdan əsaslandırılmasından ibarətdir.

Həmçinin, valyuta nəzarəti sisteminin tənzimlənməsi yönündə dövlətin rolunun və funksiyalarının səmərəliliyinin yüksəldilməsi ilə bağlı müvafiq təkliflər irəli sürülmüşdür və bununla da respublikada sosial-iqtisadi transformasiyaların gələcək perspektivləri barədə təsəvvürlər genişləndirilmişdir. Bu baxımdan təqdim olunan dissertasiyanı Azərbaycanda bu sahədə aparılan ilk tədqiqat işi hesab etmək olar.

Bu problemin həlli zamanı əldə edilmiş yeni elmi nəticələrə aşağıdakıları aid etmək olar:

- xarici iqtisadi fəaliyyətin konseptual əsasları tədqiq edilərək həm global səviyyədə, həm də milli iqtisadiyyatda formalaşmış yeni meyllərin konseptual məzmunu aşkarlanmışdır;

- valyuta tənzimlənməsi və nəzarətinin elmi konsepsiyalar çərçivəsində milli iqtisadiyyatın inkişafının müxtəlif mərhələlərində reallaşdırılması xüsusiyyətləri aşkara çıxarılmışdır;

- bütövlükdə xarici iqtisadi siyasətin, eləcə də valyuta siyasətinin işlənilib-hazırlanmasında adekvatlıq prinsipinin tətbiqi zəruriliyi əsaslandırılmış və bu prinsipin müəllif şərh verilmişdir;

- xarici ticarət və valyuta siyasəti çərçivəsində idxal-ixrac əməliyyatları üzərində valyuta nəzarətinin həyata keçirilməsinin nəticələrini əks etdirən göstəricilərin təhlili əsasında ölkədə valyuta nəzarətinin müasir vəziyyəti dəyərləndirilmişdir;

- idxal-ixrac əməliyyatlarına valyuta nəzarətinin səmərəli mexanizminin formalaşmasına dair tövsiyələr irəli sürülmüşdür;

- ölkədən kapital axınının qarşısının alınması üzrə dövlət institutlarının rolunun gücləndirilməsi, rəqabətli mühitin yaradılması, makroiqtisadi səviyyədə bu proseslərin tənzimlənməsi, iqtisadi artım nöqtəyindən nəzərdən bu sahədə milli mənafehlərin və prioritetlərin müəyyənləşdirilməsi üzrə tədbirlər planı təklif edilmişdir;

- xarici iqtisadi fəaliyyətin inkişaf perspektivlərini nəzərə almaqla valyuta nəzarətinin təkmilləşdirilməsi üzrə təklif və tövsiyələr irəli sürülmüşdür.

Tədqiqat işinin nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqat işinin nəzəri əhəmiyyəti müasir dövrdə idxal-ixrac əməliyyatlarına valyuta nəzarətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində dissertasiyada irəli sürülmüş təkliflərin və mövcud dünya təcrübəsinin Azərbaycanın xarici ticarət strategiyasına uyğun olaraq tətbiq imkanlarının nəzəri cəhətdən əsaslandırılmasında öz əksini tapmışdır. Əldə edilən nəticə və təkliflər ölkədə valyuta nəzarəti və valyuta tənzimlənməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi yönündə müvafiq dövlət qurumları tərəfindən istifadə edilə bilər. Həmçinin, tədqiqatda irəli sürülən təkliflərdən valyuta tənzimlənməsi və nəzarəti ilə bağlı hazırlanan qanun və qərarlarda, elmi-tədqiqat işlərində, eləcə də ali təhsil müəssisələrində tədris prosesində istifadə oluna bilər.

Tədqiqat işinin nəticələrinin aprotasiyası. Dissertasiyanın əsas müddəaları və tədqiqat işindən irəli gələn təkliflər respublika, regional və

beynəlxalq elmi praktik konfrans və seminarlarda müzakirə olunmuş və təsdiq edilmişdir. Tədqiqatın əsas nəticələri təhlili məruzə şəklində Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyinin İqtisadi İslahatlar Elmi Tədqiqat İnstitutuna təqdim edilmiş və gələcəkdə istifadə olunması üçün qəbul edilmişdir (15 dekabr 2015-ci il tarixli və 33/33-7/09 qeydiyyat nömrəli arayış). Dissertasiya işinin əsas mahiyyətini əks etdirən və elmi cəhətdən əsaslandırılmış tövsiyələr 2,7 çap vərəqi həcmində dərc olunmuş 7 elmi əsərdə öz əksini tapmışdır.

İşin strukturu və həcmi. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarət olmaqla, qəbul edilmiş standartlara uyğun 148 səhifə kompüter yazısından ibarətdir.

DİSSERTASIYA İŞİNİN MÜNDƏRİCATI

Giriş

I Fəsil. Xarici iqtisadi fəaliyyətin valyuta tənzimlənməsi problemlərinin nəzəri-metodoloji əsasları

1.1. Xarici iqtisadi fəaliyyətin valyuta tənzimlənməsi məsələlərinin konseptual əsasları

1.2. Valyuta tənzimlənməsi sistemində valyuta nəzarətinin yeri və rolu

1.3. İdxal-ixrac əməliyyatlarına valyuta nəzarətinin həyata keçirilməsi üzrə beynəlxalq təcrübə.

II fəsil. İdxal-ixrac əməliyyatlarına valyuta nəzarətinin həyata keçirilməsinin müasir vəziyyəti

2.1. Azərbaycanda xarici iqtisadi fəaliyyətin inkişaf dinamikası

2.2. İdxal-ixrac əməliyyatları üzərində valyuta nəzarətinin müasir vəziyyətinin təhlili

2.3. Ölkədə idxal-ixrac əməliyyatlarına valyuta nəzarətinin həyata keçirilməsi xüsusiyyətlərinin empirik qiymətləndirilməsi

III Fəsil. İdxal-ixrac əməliyyatlarına valyuta nəzarətinin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri

3.1. Azərbaycanın xarici iqtisadi fəaliyyətinin inkişaf perspektivləri

3.2. Xarici ticarət və valyuta siyasəti: qarşılıqlı uyğunluğun konseptual ümumiləşdirilməsi

3.3. Valyuta nəzarəti sistemində dövlət tənzimlənməsinin prioritet istiqamətləri

Nəticə və təkliflər

Ədəbiyyat siyahısı

TƏDQIQAT İŞİNİN ƏSAS MƏZMUNU

1. Xarici iqtisadi fəaliyyətin valyuta tənzimlənməsi problemlərinə konseptual baxışların təkamülünün tədqiqi.

Dissertasiya işində xarici iqtisadi fəaliyyətin valyuta tənzimlənməsi probleminin əsas anlayışlar aparatının və elmi yanaşmaların formalaşması xüsusiyyətləri, həmçinin, bu problemin nəzəriyyəsi, metodologiyası, əsas konsepsiyaları tədqiq edilmişdir.

İşdə qeyd edilir ki, ilkin iqtisadi cərəyan kimi formalaşmış merkantilizmdən tutmuş bu günə qədər araşdırdığımız problemin mahiyyəti bir qayda olaraq, xarici iqtisadi fəaliyyətin konsepsiyası kontekstində tədqiq edilmişdir. Merkantilistlər hesab edirdilər ki, dövlət milli sərvətin artımını yalnız ixrac hesabına stimullaşdırmalıdır. Ümumiyyətlə, dövlət→iqtisadiyyat qarşılıqlı münasibətləri zaman - zaman fərqli məzmununda şərh edilmişdir.

Dissertasiyada göstərilir ki, ümumiyyətlə, bazar iqtisadiyyatının tənzimlənməsinə tarixən qərarlaşmış bir sıra nəzəri yanaşmalar mövcuddur və onları şərti olaraq iki qrupa ayırmaq olar: təsərrüfat mexanizminin tənzimlənməsinə dövlət müdaxiləsinin tərəfdarları və ona qarşı çıxanlar.

Bu qrupların hər ikisi ümumi əsaslara malikdirlər. Onlar dövləti cəmiyyətin strateji məqsədlərinin əldə olunmasına yönəlmiş iqtisadi siyasətin aparılması üçün müəyyən mülkiyyətə və təsərrüfat funksiyalarına malik olan iqtisadi sistemin bir subyekti kimi nəzərdən keçirirlər.

XVIII əsrin sonlarından başlayaraq klassik məktəb (F.Gene, A.Smit, D.Rikardo və s.) hesab edirdi ki, kapitalizm özünü tənzimləyən bir sistemdir və iqtisadi resursların tam istifadəsinə aparır. Klassik nəzəriyyə praktiki olaraq dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsinin inkar edirdi. A.Smit qeyd edirdi ki, dövlət iqtisadi proseslərə müdaxilə etməyərək yalnız gözətçi rolunu yerinə yetirməlidir.

Bunun davamı olaraq, XX əsrin əvvəllərində xarici iqtisadi fəaliyyətin inkişaf problemlərinə yanaşmalarda iki əks istiqamət formalaşmışdı. Bunlara açıq iqtisadiyyat tərəfdarları Q.Haberlou, E.Hekşer, B.Olin, D.Lendler, A.Lindbek, P.Buomberger və onlara qarşı çıxanlar - iqtisadi proseslərə dövlətin aktiv müdaxiləsinin tərəfdarları - C.Keyns, K.Lammers, B.Laum və s. aid idilər.

XX əsrin ortalarında açıq iqtisadiyyatın səmərəliliyi ideyası möhkəm mövqə tutmağa başladı. Bu ideyanın tərəfdarları P.Samuelson, V.Leontyev, R.Vernoy, Q.Hafbauer, M.Porter iddia edirdilər ki, xarici

ticarət təkcə qarşılıqlı faydalı mübadilə prosesi deyil, o, həmçinin ayrı-ayrı ölkələrin iqtisadi inkişaf səviyyəsindəki fərqlərin azalmasına və ETT-nin inkişafına şərait yaradır.

Tədqiq olunan problemin bu aspektinə aid nəzəri mühakimələrin sonrakı inkişafı xarici ticarətin liberallaşdırılması, istehsalda dəyişikliklər, beynəlxalq əmək bölgüsünün dərinləşməsi, elm və istehsalın kooperasiyasının genişlənməsi, qloballaşmanın güclənməsi və s. nəticəsində xarici ticarətin strukturunun dəyişməsi kimi tendensiyalardan əhəmiyyətli dərəcədə asılı olmuşdur.

Klassik və neoklassik məktəbin fundamental konsepsiya və ideyalarının sonrakı inkişafı nəticəsində qeyd olunan aspektdə yeni iqtisadi strategiya formalaşdı. Bu iqtisadi strategiyanın əsasında institusionalizm və neoinstitusionalizm nəzəriyyələri dayanırdı. İnstitusionalizmin nümayəndələri: T.Veber, C.Helbeyt, C.Kommons, U.Mitçell dövlətin tənzimləyici rolunda ictimai və şəxsi maraqların uyğunlaşdırılması məsələlərini ön plana çəkirdilər. Neoinstitusionalizmin tərəfdarları R.Kouz, A.Piqu, T.Nort, O.Uilyamson isə hesab edirdilər ki, dövlət tərəfindən aktiv surətdə izlənilib hazırlanan hüquqi normalar və institutlar sistemi iqtisadiyyata əhəmiyyətli dərəcədə təsir gücünə malikdir.

Problemə yanaşma müxtəlifliyi valyuta münasibətlərində də geniş şəkildə yer almışdır. Klassiklərin fikrincə, pul-kredit siyasəti, həmçinin valyuta siyasəti istehsalın həcminə təsir göstərə bilməz, yəni pullar iqtisadi aktivliyə təsir göstərmirlər. Klassik nəzəriyyənin iddia etdiyi kimi pul kütləsinin həcmindəki dəyişikliklər təsərrüfat subyektlərinin ehtimal olunan sövdələşmələrinin həcminə təsir edir, lakin tam məşğulluq şəraitində istehsalın həcminə təsir göstərmir. Pul kütləsinin artması qiymətlərin proporsional olaraq yüksəlməsinə, azalması isə qiymətlərin səviyyəsinin proporsional olaraq aşağı düşməsinə səbəb olur.

Beləliklə, dövriyyədə olan pulların miqdarı xarici iqtisadi tarazlığa təsir göstərir. Tədiyyə balansının mənfi saldosu zamanı pul kütləsinin azalması milli əmtəələrin nisbi qiymətlərinin aşağı düşməsinə səbəb olur. Bu isə onların rəqabət qabiliyyətini artırır. Əksinə, ölkəyə xarici valyutanın axını səbəbindən yaranan tədiyyə balansının müsbət saldosu pul kütləsinin artmasına gətirib çıxaracaq, nəticədə milli əmtəələrin qiymətləri yüksələcək, bu isə ixracın qarşısını alaraq, idxalı stimullaşdıracaq.

Pulun kəmiyyət nəzəriyyəsi uzun zaman ərzində pul-kredit və valyuta siyasətinin əsası olmuş və bu günkü dövrdə də öz tərəfdarlarına malikdir.

Neoklassik məktəbin nümayəndələri iqtisadiyyatda aktiv hökumət siyasətinin nisbətən kiçik rolunu dəstəkləyirdilər. Neoklassik məktəbin təmsilçiləri (L.Valras, V.Pareto, A.Marşal) istehsal resurslarının tam və səmərəli istifadəsi şəraitində bazar iqtisadiyyatının təbiətinə dayanıqlıq, ümumi iqtisadi tarazlığa meyillik xüsusiyyətinin xas olması haqda klassik iqtisadçıların çıxardığı nəticələri təsdiq etmiş və təkmilləşdirmişlər.

Neoklassiklərin mühüm müddəalarının sırasına pulun əmtəələrdən fərqli olaraq, sərvət olmadığı qənaətini də aid edirdilər. Pul yalnız əmtəələrin mübadiləsi zamanı vasitə rolunu yerinə yetirir və bütün nemətlərin dəyərini ölçülməsi miqyası kimi çıxış etdiyi fikrini irəli sürürdülər. Buna görə də neoklassik makroiqtisadi modeldə yalnız üç bazar mövcuddur: əmək, kapital (qiymətli kağızlar) və nemət. Bu bazarlarda iki makroiqtisadi subyekt rastlaşır: ev təsərrüfatları və sahibkarlar.

Maliyyə-valyuta sferasında neoklassik nəzəriyyə üzən valyuta kurslarına əsaslanırdı və hesab edirdi ki, valyuta kursları tələb və təklifin makroiqtisadi proporsiyalarının tarazlığını təmin edən digər bazar mexanizmlərinin təsiri altında müstəqil şəkildə balanslaşır.

İqtisadi fikir sahəsində ən əhəmiyyətli dəyişikliyi C.M.Keyns etmişdir. O hesab edirdi ki, məqsədyönlü surətdə məcmu tələbin idarə olunması yolu ilə tam məşğulluğa nail olunması rəsmi dövlət siyasətinin əsas məqsədi olmalıdır.

Milli iqtisadiyyatın tədqiqinə yeni yanaşma bazar təsərrüfatının fəaliyyət mexanizmi və bu mexanizmdə dövlətin iqtisadi rolu haqda təsəvvürləri dəyişməyə imkan verdi. Hələ Bretton-Vuds konfransının hazırlanması zamanı Keyns çalışırdı ki, Beynəlxalq Valyuta Fondunun yaradılması haqda sazişin layihəsində dövlətlərin öz valyuta kurslarının hərəkətliliyi sahəsində hüquqları öz əksini tapsın. Monetaristlərin fikrincə, keyns modeli pul-kredit siyasətinin aparılmasının qısamüddətli nəticələrinə nail olmağa imkan verir, lakin uzunmüddətli dövrdə pul-kredit siyasətinin aparılmasının real nəticələri sıfıra bərabərdir və bu siyasət nəticəsində dəyişən yeganə iqtisadi göstərici qiymətlərin səviyyəsidir. Monetaristlər həmçinin iddia edirdilər ki, qiymətlərin və gəlirlərin səviyyəsinin dəyişdirilməsi vasitəsilə tədiyə balansını bərabərləşdirmək mümkün deyil. Yalnız valyuta kursunun dəyişdirilməsinin köməyi ilə tarazlı tədiyə balansına nail olmaq olar, yəni tələb və təklifin təsiri altında valyuta kursunun sərbəst dəyişməsinə üstünlük verilir.

Valyuta tənzimlənməsinin nəzəriyyə və praktikasının inkişafına əhəmiyyətli töhfəni M.Cilbert verdi. O, müharibədən sonrakı dövrdə

likvidlikdə keyfiyyət dəyişikliklərinin edilməsi məsələsini qarşıya qoyaraq, qızıl və valyuta ehtiyatları arasında harmoniyanın qorunub saxlanılması fikri ilə çıxış edirdi.

Valyuta tənzimlənməsinin nəzəriyyə və praktikasına əhəmiyyətli töhfəni Almaniya Federativ Respublikasının keçmiş iqtisadiyyat naziri L.Erxard vermişdir. O, valyuta nəzarətinin ləğv olunması siyasətinə qarşı mübarizəni ön plana çəkirdi.

Qeyd olunduğu kimi, yanaşmalar arasındakı fərqlər dövlətin istifadə etdiyi təsir metodlarından və ya bu təsirin tamamilə inkar olunmasından ibarətdir. Bu mövqeni Avstriya iqtisadçısı F.Xayek də müdafiə edirdi. O, ölkələr arasındakı valyuta tənzimlənməsi və nəzarətinin bütün növlərinin ləğv olunması, eləcə də müqavilələrin bağlanması və mühasibat uçotunda əməliyyatların əks olunması zamanı tam azad surətdə valyuta növünün seçiminə yol verilməsini təklif edirdi.

Əslində, qeyd etmək lazımdır ki, bugünkü dövrdə hər hansı bir elmi məktəbin mövqeyinə üstünlük verən, birmənalı surətdə müəyyən olunmuş yanaşmalar sistemi mövcud deyil. Bu, bir qədər də dünya iqtisadiyyatının inkişafının yüksək templəri və müxtəlif ölkələrin iqtisadiyyatlarının qarşılıqlı asılılığının artması ilə əlaqədardır. Ayrıca götürülmüş ölkə qarşıya çıxan valyuta problemlərini dünya təsərrüfatı ilə qarşılıqlı əlaqənin xüsusiyyətlərini nəzərə almadan həll edə bilməz.

Beləliklə, aydın olur ki, iqtisadiyyata təsirin bu və ya digər metodlarının istifadəsi və ya istifadə olunmaması ölkə iqtisadiyyatının inkişafının vəziyyətindən və inkişaf mərhələsindən asılıdır. Bu müddəə o faktla təsdiq olunur ki, iqtisadi nəzəriyyələrdən heç biri tətbiq olunmaqla özünü uzunmüddətli dövrdə təsdiq edə bilməmişdir.

Bir çox yerli tədqiqatçıların bu fikri ilə də razıyıq ki, mövcud metodoloji baxışların əsas çatışmazlıqları bir qayda olaraq, reallığın yalnız bir aspektini qabartmaları və onun tam şəkildə şərhini yaxud təhlilini həyata keçirə bilərək təlimlərarası sintezin formalaşması baxımından yarasız olmaları ilə şərtlənir.

Bir çox MDB ölkələri və Azərbaycan iqtisadçıları da valyuta tənzimlənməsinin nəzəri-metodoloji və praktiki məsələlərini tədqiq etmişlər. Bu ölkələrlə qərb ölkələrinin tədqiqatçılarının əsərlərindəki mühüm fərqlər ondan ibarətdir ki, qərb iqtisadçıları valyuta bazarının fəaliyyəti və tənzimlənməsi sahəsində tədqiqatları bazar iqtisadiyyatı şəraitində aparırdılar, Azərbaycan və MDB ölkələri isə iqtisadi tənzimlənmənin inzibati-amirlik metodlarından bazar metodlarına yalnız XX əsrin

sonlarında keçmişdir. Əksər MDB ölkələrində və Azərbaycanda faktiki olaraq təsdiq olunmuş valyuta tənzimlənməsi, həmçinin ümumi dövlət tənzimlənməsi nəzəriyyəsinin mövcud olmaması faktını məhz bununla izah etmək olar.

Fikrimizcə, xarici iqtisadi fəaliyyətin konsepsiyasının işlənilib hazırlanması və onun tənzimlənməsi məsələlərində adekvatlıq prinsipinin nəzərə alınması zəruridir. Adekvatlıq prinsipi dedikdə, xarici iqtisadi fəaliyyətin elə bir institusional tənzimləmə sisteminin yaradılması başa düşülür ki, o, beynəlxalq norma, qaydalar və qloballaşma tendensiyalarına riayət olunması çərçivəsində xarici iqtisadi fəaliyyətin xarakteri və istiqamətlərində milli iqtisadi mənafehlərin prioritetlərini qoruyub saxlaya və müdafiə edə bilsin. Adekvatlıq prinsipi xarici iqtisadi fəaliyyətin institusional tənzimləmə sisteminin xüsusiyyətlərinin və dünya iqtisadiyyatının qloballaşması qanunauyğunluqlarının üzvi surətdə səciyyələndirilməsinin konseptual əsası kimi nəzərdən keçirilə bilər. Bununla bərabər adekvatlığın özünün mahiyyəti və tərkibi beynəlxalq tələb, norma və qaydaların daxili institusional reallaşdırılmasının elə bir özünəməxsusluğu və üsulları kimi başa düşülməlidir ki, bu zaman qeyd olunan üsullar sözsüz ki, milli iqtisadi inkişafın və qloballaşan dünya iqtisadiyyatı sistemində Azərbaycanın layiqli yerinin təmin olunması üzrə strateji məqsəd və vəzifələr prizmasından özünəməxsus funksional tənzimləmə qabiliyyətini formalaşdırmış olsun.

Bugünkü dövrdə, fikrimizcə, xarici iqtisadi fəaliyyətdə adekvatlıq prinsipinin reallaşdırılmasının və effektiv hökumət modelinin uyğun konseptual sxemi institusionalizm və neoinstitusionalizmdir. Dissertasiyada institusionalizmin Azərbaycanın müasir iqtisadi sistemi üçün bir-başına praktik əhəmiyyətə malik olması institusional strukturların bazar iqtisadiyyatının funksional fəaliyyətinə, struktur, sosial və xarici iqtisadi siyasətinə əhəmiyyətli təsiri haqda mühakimələrlə əsaslandırılmışdır.

2. Xarici ticarət üzərində valyuta nəzarətinin müasir vəziyyətinin təhlili.

İşdə belə bir müddəə əsaslandırılır ki, Azərbaycanda xarici iqtisadi fəaliyyətin liberallaşdırılması və valyuta tənzimlənməsi praktikasının başlanğıc mərhələsi kimi “Valyuta tənzimi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun qəbul olunması dövrünü hesab etmək olar.

Ölkə iqtisadiyyatının sonrakı inkişafı təbii enerjidaşıyıcılarının qiymətinin əhəmiyyətli dərəcədə artması şəraitində baş verirdi. Nəticədə, bu sferadan əldə olunan vəsaitlərin bir hissəsi iqtisadiyyatın real sektoru-

nun inkişafına yönəldilmişdir. İdxalı əvəz edən yerli məhsulların istehsalı əhəmiyyətli dərəcədə genişlənmişdi. Bütün bunlar Azərbaycan iqtisadiyyatının nisbi sabitliyinə səbəb olmuş və kifayət qədər iri sabitləşmə fondunun formalaşmasına şərait yaratmışdır.

Praktiki olaraq, Azərbaycan iqtisadiyyatının bütün göstəriciləri müsbət tendensiyalara malikdir, xüsusilə xarici ticarət dövriyyəsi daha sürətlə artır və ölkədən kapital axınının həcmi də əhəmiyyətli dərəcədə azalmışdır.

Neft-qaz sektoru üzrə ümumi daxilolmalar əsasən neftin və təbii qazın ixracı və bu sektora cəlb edilən xarici kapitalın hesabına formalaşır. Bu sektor üzrə ödənişlər isə mənfəətin və investisiyaların repatriasiyasını, avadanlıqların və xidmətlərin idxalını əks etdirir. 2014-cü ildə neft-qaz sektoru üzrə yaranmış profisit 20,1 mlrd. ABŞ dolları təşkil etmişdir.

2014-cü ildə cari əməliyyatlar hesabında 10.4 mlrd. \$ məbləğində profisit (ÜDM-in 14%-i) yaranmış, o cümlədən neft-qaz sektoru üzrə cari hesabın profisiti 18 mlrd. \$ məbləğində olmuşdur. Neft-qaz sektorunun profisiti qeyri-neft sektoru üzrə cari hesabın 7.6 mlrd. \$ məbləğində kəsirini tam örtmüşdür (Cədvəl 1 və Şəkil 1).

Cədvəl 1

Tədiyə balansının əsas göstəriciləri, mln. ABŞ dolları

	<i>2013-cü il</i>	<i>2014-cü il</i>
Cari əməliyyatlar və kapital hesabı	13066.5	10423.6
Xarici ticarət balansı	21382.4	18927.6
Xidmətlər balansı	-4189.0	6089.6
İlkin gəlirlər balansı	-4120.6	-2581.7
-İnvestisiya gəlirlərinin repatriasiyası	-4190.3	-2599.4
Təkrar gəlirlər balansı	6.6	174.2
Kapital hesabı	-12.9	-6.9
Maliyyə hesabı	-6488.8	-3419.1
Xalis maliyyə aktivlər	11771.4	11692.2
xaricə yönəldilmiş birbaşa investisiyalar	1490.0	2208.8
portfel investisiyaları	322.8	429.5
digər investisiyalar	9958.6	9053.9
Xalis maliyyə öhdəlikləri	5282.6	8273.1
Azərbaycana cəlb olunmuş birbaşa investisiyalar	6290.2	8049.2
Cəlb olunmuş investisiyaların repatriasiyası	-3661.0	-3635.7
Neft bonusu	2.3	17.0
Portfel investisiyalar	1041.3	1759.9
Digər investisiyalar	1609.8	2091.7
Balanslaşdırıcı maddələr	-2736.7	-2810.3
Tədiyə balansının ümumi saldosu (ölkənin ehtiyat aktivlərinin dəyişməsi)	3841.0	4194.2

Mənbə: www.cbar.az

Xarici ticarət dövriyyəsi 37,6 mlrd. ABŞ dolları təşkil etmiş və xarici ticarət balansı 18,9 mlrd. ABŞ dolları məbləğində müsbət saldo ilə nəticələnmişdir. İl ərzində ümumi ixracın həcmi idxalı 3 dəfə üstələmişdir.

2014-cü il ərzində Azərbaycanın dünyanın 154-dək dövləti ilə ticarət əlaqələri olmuşdur. Xarici ticarətin 8,3%-i MDB üzvü olan dövlətlərin, 91,7%-i isə digər xarici dövlətlərin payına düşmüşdür.

Qiymətləndirmələrə görə qeyri-neft sektoruna cəlb olunmuş birbaşa investisiyaların ümumi məbləği 1318,5 mln. ABŞ dolları olmuşdur. 2014-cü ildə Azərbaycanda iqtisadiyyata yönəldilmiş xarici birbaşa investisiyalar isə 2,2 mlrd. ABŞ dolları təşkil etmişdir (Cədvəl 2).

Cədvəl 2.

2014-cü ildə xalis maliyyə aktivləri və öhdəlikləri, mln. ABŞ dolları

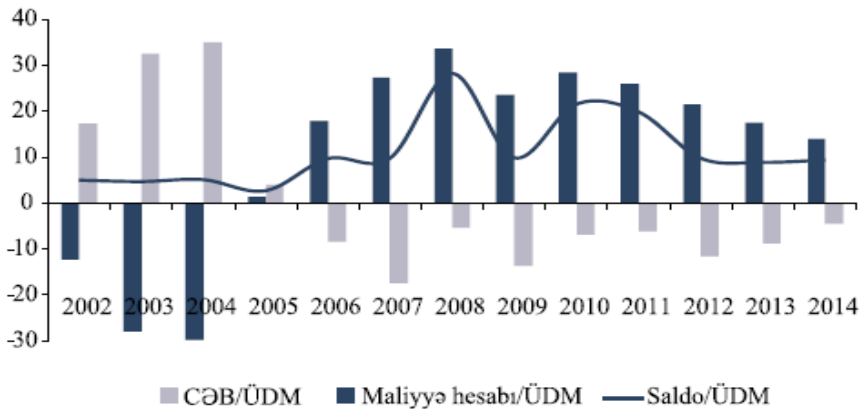
	Aktivlər	Öhdəliklər
Birbaşa investisiyalar	2208.8	4413.5
Neft-qaz sektoru	1481.0	3133.0
Digər sektorlar	727.8	1280.5
Portfel investisiyaları	429.5	1750.9
Digər investisiyalar	9053.9	2091.7
Ticarət kreditləri	4085.7	138.2
Kreditlər və ssudalar	189.2	1543.5
Depozitlər və nağd valyuta	4779.0	410.0
Neft bonusu	-	17.0
Cəmi	11692.2	8273.1

Mənbə: www.cbar.az

Hesabat ilində kreditlər və ssudalar üzrə xalis maliyyə aktivləri 189,2 mln. ABŞ dolları, xalis maliyyə öhdəlikləri isə 1543,5 mln. ABŞ dolları artmışdır (Cədvəl 2). Xalis maliyyə öhdəlikləri birbaşa dövlət və dövlət təminatlı kreditlər (423,5 mln. ABŞ dolları), banklar (449,4 mln. ABŞ dolları) və digər müəssisələr və firmalar hesabına (670,6 mln. ABŞ dolları) artmışdır.

Depozitlər və nağd valyuta üzrə xalis maliyyə aktivləri 4,8 mlrd. ABŞ dolları, xalis maliyyə öhdəlikləri isə 410,0 mln. ABŞ dolları çoxalmışdır.

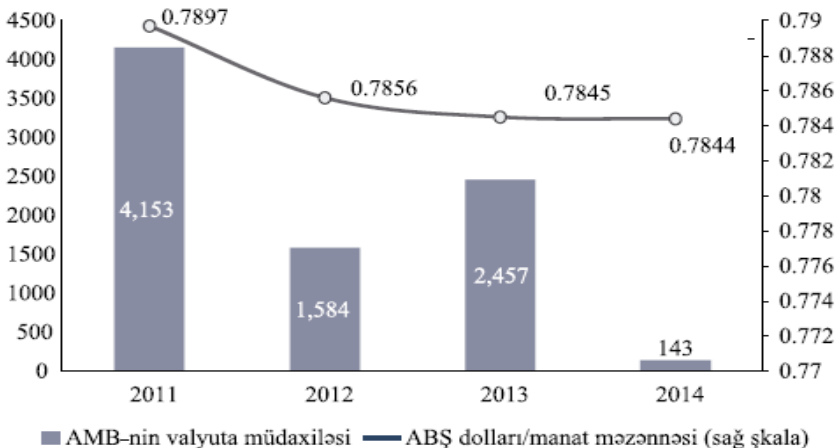
2014-cü il ərzində manatın ABŞ dollarına qarşı məzənnəsi demək olar ki, dəyişməmiş və cəmi 0,02% möhkəmlənmişdir (Şəkil 2).

Şəkil 1. Tədiyə balansının parametrlərinin ÜDM-də payı, %-lə

Mənbə: www.cbar.az

Ticarət tərəfdaşı olan ölkələrdəki inflyasiya ilə Azərbaycandakı inflyasiya arasındakı fərq real effektiv məzənnəyə (REM) azaldıcı təsir göstərmişdir. 2014-cü il ərzində manatın qeyri-neft sektoru üzrə REM-nin 16,9% möhkəmlənməsi qeydə alınmışdır.

Şəkil 2. 2014-cü il AMB-nin valyuta müdaxiləsi, mln. ABŞ dolları

Mənbə: www.cbar.az

1992-ci ildən başlayaraq, 2000-ci ilə qədər Mərkəzi Bank Azərbaycan Respublikasının Gömrük Komitəsi ilə xarici ticarət dövriyyəsi

sahəsində gömrük-bank valyuta nəzarətinin avtomatlaşdırılmış texnoloji sistemini işləyib-hazırlamış və tətbiq etmişdir.

Ölkədə gömrük-bank nəzarəti sistemi 3 istiqamətdə formalaşdırılmışdır:

- kommersiya banklarına valyuta nəzarəti məqsədilə təqdim olunan sənədlərə ilkin nəzarət;

- valyuta əməliyyatları üzərində cari nəzarət;

- son və ya nəticələrə nəzarət - bu nəzarət zamanı qayda pozuntuları üzə çıxarılır və ixracdan əldə olunan gəlirlərin daxil olmaması haqda informasiya valyuta nəzarəti orqanlarına çatdırılır.

Nəzarətin belə formada aparılması əmtəələrin ixracı ilə bağlı olan hər bir valyuta əməliyyatının uyğunluğunu yoxlamağa və repatriasiya olunmayan ixracdan əldə edilən valyuta gəlirlərinin real həcmi ölçməyə imkan verirdi.

Valyuta nəzarəti sistemi daha dolğun inkişafını 2000-2006-cı illərdə tapdı. Əmtəələrin ixracından əldə olunan gəlirlərin Azərbaycan Respublikasına daxil olması üzərində valyuta nəzarətinin texnologiyası rezident və qeyri-rezidentlər arasında valyuta əməliyyatlarına aid edilən manatla olan sövdələşmələrə də tətbiq olunurdu. İxrac əməliyyatları üzərində valyuta nəzarəti mexanizmi, prinsipcə, köklü dəyişikliklərə məruz qalmamışdır. Valyuta nəzarətinin mahiyyəti, əvvəllər olduğu kimi, ixracdan əldə olunan gəlirlərin qaytarılmamasının qarşısının alınması üzrə bank birliklərinin və gömrük orqanlarının səylərinin birləşdirilməsindən ibarətdir.

Müasir dövrdə ticarət dövriyyəsində valyuta nəzarəti 3 əsas istiqamətdə həyata keçirilir:

- Azərbaycan Respublikasından əmtəələrin, işlərin, xidmətlərin, intellektual fəaliyyətin nəticələrinin ixracından əldə olunan valyuta gəlirlərinin daxil olması üzərində nəzarət;

- rezidentlər tərəfindən idxal olunan əmtəələrin, işlərin, xidmətlərin, intellektual fəaliyyətin nəticələrinin ödənilməsinin əsaslandırılması üzərində nəzarət;

- xarici ticarətdə barter sövdələşmələri üzərində nəzarət.

Bütün əməliyyatlar, o cümlədən bank və müştəri arasındakı əməliyyatlar və hər bir müştərinin hesabları üzərində əməliyyatlar bir bankda açılan hesablar üzrə həyata keçirilir. Bu da, həmin əməliyyatların identifikasiyası və rezident müştərinin xeyrinə daxil olan valyuta vəsaitləri üzərində nəzarətin zəruriliyini aradan qaldırır. İxrac

əməliyyatları üzərində cari valyuta nəzarəti valyuta nəzarəti üzrə sənədlərin ixracatçıları tərəfindən düzgün doldurulması və vaxtında təqdim olunmasının yoxlanılmasından ibarətdir. Əgər ilkin nəzarət prosesi zamanı hüquqi məsələlər üstünlük təşkil edirdisə, cari valyuta nəzarəti zamanı real valyuta əməliyyatlarının aparıldığı mərhələdə birbaşa nəzarət həyata keçirilir.

İxrac əməliyyatları üzərində son valyuta nəzarəti və yaxud informasiya-analitik çərçivəli valyuta nəzarəti Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisindən çıxarılan əmtəələrə görə daxil olan faktiki pul vəsaitləri haqda informasiyanın təhlilindən və valyuta qanuvericliyini pozan şəxslərin aşkar olunmasından ibarətdir.

İşdə belə bir qənaət əsaslandırılır ki, valyuta nəzarəti yalnız əmtəələrin, xidmətlərin, işlərin və intellektual fəaliyyətin nəticələrinin ixrac əməliyyatları üzrə deyil, eyni zamanda idxal əməliyyatları üzərində valyuta nəzarətini də əhatə etməlidir.

Müasir vəziyyətdə idxal əməliyyatları üzərindəki valyuta nəzarətinin mövcud mexanizmi eynilə ixrac əməliyyatları üzərində valyuta nəzarətinin təşkili prinsiplərinə uyğun olaraq qurulur.

Təhlil göstərir ki, xarici iqtisadi fəaliyyətin canlanması bəzi neqativ hadisələrlə də müşayiət olunur. Belə ki, qeyri-maliyyə müəssisələri və ev təsərrüfatları sektorundan müəyyən səviyyədə kapital axını baş verir. Həmçinin, vaxtında alınmayan ixrac gəlirlərinin, idxal müqavilələri üzrə pul vəsaitlərinin köçürülməsi üzrə çatdırılmayan əmtəə və xidmətlərin, qiymətli kağızlarla saxta əməliyyatlar üzrə köçürmələrin həcmində azalmalar müşahidə olunur.

Bir çox tədqiqatçıların fikrincə, valyuta gəlirlərinin mütləq repatriasiyası haqda tələblərin aradan qaldırılması valyuta bazarında Mərkəzi Bankın sterilizasiya əməliyyatlarının aparılması zəruriyyətinin zəiflədilməsinə yönəldilmiş çox güclü bir alətdir. Lakin, araşdırmalar göstərir ki, bu qaydanın tətbiqi yalnız Azərbaycan müəssisələrinin xarici hesabları üzrə əməliyyatlarına effektiv valyuta nəzarəti sisteminin təmin olduğu halda məqsədəuyğun hesab edilə bilər.

Ödənilmiş cərimə sanksiyalarının təhlili göstərir ki, onların 37%-ni Yalama Gömrük İdarəsinin göstəriciləri (təyin edilmiş cərimə sanksiyalarının 20%-i, yaxud 732-si) və Mərkəzi Gömrük idarəsinin göstəriciləri (təyin edilmiş cərimə sanksiyalarının 17%-i, yaxud 613-ü) təşkil etmişdir. Təyin edilmiş inzibati cərimələrin (ümumi məbləğin 33%-i) və ödənilmiş cərimələrin (ümumi məbləğin 24%-i) ən böyük

məbləği Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin ərazi idarələrinin payına düşür. Tutulmuş cərimə sanksiyalarının (ümumi məbləğin 17%-i) ən iri məbləği Dövlət Gömrük Komitəsinin Yalama və Sədərək ərazi idarələrinin payına düşür: 2,880 min manat və 2,680 min manat.

Cədvəl 3-də göstərilən statistik məlumatların təhlili əsasında belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, valyuta qanunvericiliyi pozuntularının sayı kifayət qədər aşağı səviyyədədir.

Cədvəl 3.

Dövlət Gömrük Komitəsi tərəfindən keçirilən yoxlamaların nəticələri

Aşkar edilmiş inzibati xəta faktları <i>o cümlədən</i>	İllər	
	2013	2014
Kənar keçirmə	-	2
Gizli keçirmə	143	231
Bəyan etməmə	234	262
Malların, nəqliyyat vasitələrinin və onlara aid sənədlərin çatdırılmaması	10343	8564
Geri aparmama (gətirməmə)	612	598
Gömrük ödənişlərdən yayınma	2	4
Aksiz markasız idxal	1	15
Digər xətlər	814	757

Mənbə: www.customs.gov.az

Dissertasiyada belə bir müddəə əsaslandırılır ki, Azərbaycan iqtisadiyyatının sabitləşdirilməsi və təsərrüfat subyektlərinin xarici ticarət əməliyyatlarının genişləndirilməsi ilə eyni zamanda, ölkədən kapitalın qeyri-rəsmi çıxarılması təhlükəsi də yaranmışdır. Belə ziddiyyətli məsələ mütləq surətdə valyuta qanunvericiliyinin liberallaşdırılması prosesində öz əksini tapmalıdır və bir daha “Valyuta tənziimi haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanununun uyğun əlavələrlə yeni redaktədə qəbul edilməsinə ehtiyac olduğunu göstərir.

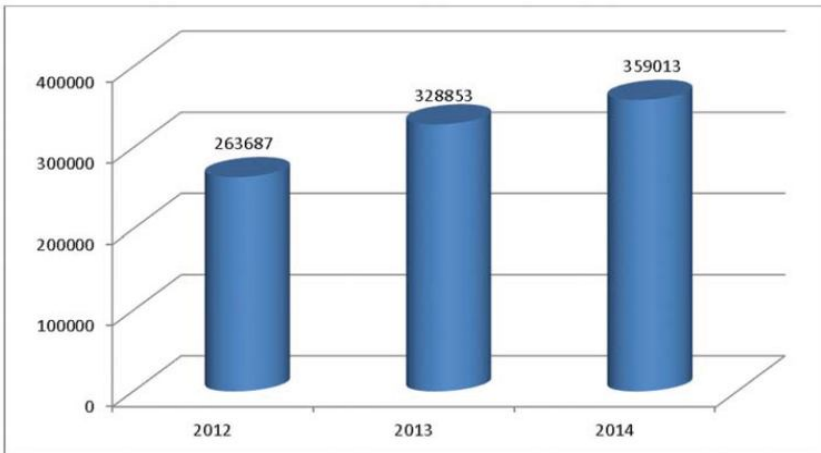
3. Valyuta nəzarətinin spesifik cəhətlərinin empirik aspektdən qiymətləndirilməsi.

Dövlət quruculuğunun gücləndirilməsi və məqsədyönlü sosial-iqtisadi islahatların həyata keçirilməsinin məntiqi nəticəsi kimi Azərbaycanda 2004-2014-cü illəri əhatə edən dövrlər ərzində yüksək dinamik iqtisadi artıma nail olunmuş, dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya prosesi sürətlənmiş, idxal-ixrac əməliyyatlarının həcmi əhəmiyyətli dərəcədə artmış, maliyyə imkanları xeyli genişlənmiş, milli iqtisadiyyatımızın rəqabətqabiliyyətliyi möhkəmlənmişdir. Şübhəsizdir ki, əldə

edilmiş dinamik iqtisadi artımın əsasında dayanan və gələcək dövrlərdə də bu artımın dayanıqlığını təmin edəcək əsas amillərdən biri kimi valyuta-maliyyə sisteminin sabitliyinin və təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, bu məqsədlə ölkənin iqtisadi inkişaf səviyyəsindən, beynəlxalq və regional valyuta münasibətlərinin xarakterindən və strukturundan asılı olaraq institusional nəzarət mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi və onların formalaşmaqda olan sosial-iqtisadi şəraitin tələblərinə uyğunlaşdırılması çıxış edir. Dünya ölkələrinin təcrübəsindən məlumdur ki, ölkənin maliyyə və bütövlükdə makroiqtisadi sabitliyinin qeyri-leqal fəaliyyətlərin və qeyri-münbit amillərin təsirindən etibarlı şəkildə qorunması maliyyə sahəsində kəşfiyyat və monitoring orqanlarının fəaliyyətinin səmərəli təşkilini və gücləndirilməsini tələb edir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2009-cu ilin fevral ayında imzaladığı fərmanla Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı yanında Maliyyə Monitoring Xidmətinin (MMX) yaradılması bu istiqamətdə institusionallaşmanın əsasını qoydu və effektiv valyuta nəzarətinin həyata keçirilməsi istiqamətində mühüm addım oldu. MMX-nin əsas missiyası monitoring subyektlərindən məlumatların əldə edilməsi, təhlili və mübadiləsi vasitəsilə cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılmasının və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinin qarşısının alınmasıdır. Bu məqsədlə, MMX dövlət siyasətini həyata keçirir və nəzarəti təmin edir, topladığı məlumatların təhlili nəticəsində həyata keçirilən əməliyyatlarda cinayət əlamətləri müəyyən etdikdə həmin məlumatları aidiyyəti dövlət qurumlarına göndərir, monitoring iştirakçılarının, monitoringdə iştirak edən nəzarət və digər dövlət orqanlarının fəaliyyətini əlaqələndirir, vahid informasiya sisteminin tətbiqini təmin edir və fəaliyyət göstərdiyi sahədə ölkənin beynəlxalq əməkdaşlığını həyata keçirir.

İşdə aparılan araşdırma göstərir ki, son üç il ərzində 951 553 əməliyyat barədə məlumat daxil olmuşdur ki, onun da 93,8%-i cari, 6,0%-i yüksək riskli, 0,2%-i isə şübhəli əməliyyatların payına düşmüşdür. 2013-cü ildə monitoring subyektləri tərəfindən bir iş günündə orta hesabla 1495 əməliyyat barədə məlumat daxil olmuşdur (Şəkil 3). 2010-2014-ci illər ərzində MMX-yə 78 monitoring subyektindən məlumat daxil olmuşdur. 2014-cü ildə monitoring subyektləri tərəfindən təqdim edilmiş məlumatların 53%-i fiziki şəxslər, 47%-i isə hüquqi şəxslər tərəfindən aparılmış əməliyyatlar təşkil etmişdir.

Şəkil 3. 2013–2014-ci illərdə monitoring subyektləri tərəfindən MMX-ya təqdim edilmiş məlumatlar

Mənbə: www.fiu.az

Tədqiqat materialları göstərir ki, 2013-cü ilə nisbətən 2014-cü ildə cari əməliyyatlar 8,8%, yüksək riskli əməliyyatlar 14,3%, şübhəli əməliyyatlar isə 28,6% artmışdır. Əvvəlki illərdə olduğu kimi, monitoring subyektləri tərəfindən Maliyyə Monitorinqi Xidmətinə təqdim edilmiş məlumatlarda fiziki şəxslərlə bağlı əməliyyatlar 2014-cü ildə də üstünlük təşkil etmişdir. Yüksək riskli və şübhəli əməliyyatların müvafiq olaraq 68% və 59%-i fiziki şəxslər tərəfindən həyata keçirilmişdir. Qanunvericiliyə uyğun olaraq MMX-yə monitoring subyektləri tərəfindən pul vəsaitləri və ya digər əmlakla bağlı təqdim edilmiş şübhəli hallar barədə məlumatlar müvafiq qaydada hüquq-mühafizə orqanlarına təqdim edilmişdir.

Bütün bunlarla yanaşı, 2010-2014-cü illəri əhatə edən beşillik fəaliyyəti ərzində, MMX müvafiq sahədə normativ hüquqi bazanın beynəlxalq standartlara uyğun şəkildə təkmilləşdirilməsi, institusional inkişafın təmini və beynəlxalq əməkdaşlığın gücləndirilməsi kimi prioritet olaraq seçilmiş istiqamətlərdə bir sıra mühüm tədbirləri uğurla həyata keçirmişdir. Avropa Şurasının Pulların Yuyulmasına və Terrorçuluğun Maliyyələşdirilməsinə Qarşı Tədbirlərin Qiymətləndirilməsi üzrə Ekspertlər Komitəsinin (MONEYVAL) 2014-cü il fevral ayındakı hesabatında Azərbaycanın sözügedən sahədə həyata keçirdiyi islahatları yüksək

dəyərləndirilmiş, o cümlədən institusional potensialın gücləndirilməsi, hesabatlıq sisteminin yaradılması, monitoring subyektlərinin maarifləndirilməsi, qabaqcıl texnologiyaların tətbiqi sahəsində əldə edilmiş nailiyyətlər xüsusi olaraq qeyd edilmişdir.

Lakin, əldə edilmiş nailiyyətlərə baxmayaraq, hesab edirik ki, 2014-cü ildən başlayaraq dövlətin valyuta-maliyyə nəzarəti sistemində islahatların aparılmasına, bu sahədə institusional dəyişikliklərin həyata keçirilməsinə ciddi zərurət yaranmışdır. Bu zərurət, ilk növbədə dünyanın bir sıra regionlarında, xüsusilə yaxın coğrafiyamızda geosiyasi gərginliyin artması, əmtəə və maliyyə bazarlarının dəyişkənliyi, qeyri-müəyyənliyi və qeyri-sabitliyi, mütəşəkkil cinayətkarlığın və terrorçuluğun maliyyə-ləşdirilməsinin miqyasının genişlənməsi və s. bu kimi əlverişsiz trendlərin mənfi təsirlərindən qorunmaqla əlaqədardır, digər tərəfdən ölkəmizin yeni inkişaf mərhələsinə - postneft dövrünə, postindustrial cəmiyyət tipinə keçidi ilə bağlı "Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış" İnkişaf Konsepsiyası çərçivəsində müəyyənləşdirdiyi iqtisadi strategiyanın təmin edilməsi ilə şərtləndirilə bilər.

Xüsusilə, əsas ixrac məhsulumuz olan xam neftin dünyada qiymətinin xeyli aşağı düşməsi, dünyada, o cümlədən əsas ticarət tərəfdaşımız olan ölkələrdə maliyyə-iqtisadi böhranın dərinləşməsi nəticəsində 2015-ci ilin əvvəlindən başlayaraq Azərbaycanda ixracın, valyuta daxilolmalarının və strateji valyuta ehtiyatlarının həcmində əhəmiyyətli dərəcədə azalması, milli valyutanın devalvasiyası, manata olan etibarlılığın getdikcə azalması, bütün bunların nəticəsində dövlətin maliyyə imkanlarının məhdudlaşması və s. mənfi trendlərin güclənməsinin qarşısını almaq sözügedən iqtisadi strategiya çərçivəsində nəzərdə tutulmuş islahatların sürətləndirilməsini tələb edir. İqtisadiyyatın diversifikasiya edilməsinə, valyuta daxilolma mənbələrinin şaxələndirilməsinə, maliyyə sisteminin sağlamlaşdırılmasına istiqamətlənən bu islahatların effektiv surətdə həyata keçirilməsində təkamil valyuta-maliyyə nəzarəti mexanizmlərinin tətbiqi olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

İşdə belə bir qənaət əsaslandırılır ki, yaranmış şəraitdə ölkənin maliyyə-iqtisadi təhlükəsizliyi və sabitliyinin etibarlı şəkildə təmin edilməsi məqsədilə, aidyyəti dövlət qurumlarının nəzdində fəaliyyət göstərən və valyuta-maliyyə nəzarəti funksiyasını yerinə yetirən strukturlarının əlahiddə bir qurumda birləşdirilərək, müstəqil dövlət orqanı kimi fəaliyyət göstərməsi mövcud valyuta və maliyyə nəzarəti sisteminin

obyektivliyinin, şəffaflığının, çevikliyin və effektivliyinin gücləndirilməsi nöqtəyi-nəzərdən daha məqsədəuyğun olardı.

4. Valyuta nəzarəti sisteminin inkişaf prioritetlərinin müəyyən-ləşdirilməsi.

Hal-hazırda valyuta tənzimlənməsi və valyuta nəzarətinin əsas hüquqi bazası “Valyuta tənzimi haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunudur.

Bu qanunun qəbul olunduğu vaxtdan hazırki dövrə qədər ölkə iqtisadiyyatında əhəmiyyətli dəyişikliklər baş vermişdir və bu qanunun ayrı-ayrı maddələrinin təkmilləşdirilməsi və dəqiqləşdirilməsinə ehtiyac duyulur.

Məsələn, qanunda hesablarla iş rejiminin reqlamentləşdirilməsi; “rezidentin” “qeyri-rezident” kateqoriyasına, “qeyri-rezidentin” isə “rezident” kateqoriyasına keçdiyi müddətin müəyyənləşdirilməsi kimi mühüm məsələlər üzrə izahat verilmir. Hazırki dövrdə Azərbaycan Respublikasının sərhədləri daxilində (xaricində) 180 gündən çox yerləşmək haqda gömrük orqanları və pasport nəzarəti orqanlarının qüvvədə olan qaydaları tətbiq edilir. Bu zaman vətəndaşlıq nəzərə alınmır. Qanunda dəqiq təlimatların olmaması onların istifadəsi prosedurunun mürəkkəbləşdirir. Buna görə də “Valyuta tənzimi” haqda qanunun yeni redaksiyasında bu anlayışların hesablanmasının dəqiq müddətinin qeyd olunması məqsədəuyğundur. Hesab edirik ki, bütün ixracatçı hüquqi şəxslər haqda informasiyanın da vahid bir strukturda cəmlənməsinə böyük ehtiyac vardır.

Eləcə də, ixrac ehtiyatlarından istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə iqtisadi tənzimləmə mexanizminin təsirini gücləndirmək üçün ixracatçı müəssisələrin reyestrinin (İMR) tərtib edilməsi vacibdir. Dövlətin həyata keçirəcəyi tədbirlərin miqyasını, nəticələrini qiymətləndirmək üçün ilkin tədbir kimi ixracatçı firmaların sayı bilinməlidir.

Azərbaycan Respublikasının sözügedən qanununda kapitalın hərəkəti ilə bağlı olmayan əməliyyatlar, yəni cari əməliyyatlar dəqiq göstərilir, kapitalın hərəkəti ilə bağlı əməliyyatların, yəni kapital əməliyyatların siyahısı verilir. Lakin, cari əməliyyatlara aid olmayan bütün digər əməliyyatlar da kapital əməliyyatlarına aid edilir. Yəni, kapital əməliyyatlarına aid olan valyuta əməliyyatlarının siyahısı hələ də açıq qalır. Qüvvədə olan qanunvericiliyə əsasən, kapital əməliyyatlarına aid olan əməliyyatların aparılması üçün Mərkəzi Bankın xüsusi icazəsi

(lisenziyası) tələb olunur. Bu isə uzunmüddətli və mürəkkəb prosedurdur. Bu valyuta nəzarətini həyata keçirən orqanın agentlərinin işini çətinləşdirir və əlavə dəqiqləşdirmələrin aparılmasını tələb edir.

Bu əməliyyatların Qərbi Avropa ölkələrində olduğu kimi təsnifatını tətbiq etmək məqsədəuyğun olardı. Yəni, hansı əməliyyatların kapital əməliyyatlarına aid edildiyini ciddi şəkildə müəyyənləşdirərək lisenziyalaşdırmaq, bütün digər əməliyyatları isə cari əməliyyatlara aid etmək vacibdir.

Eləcə də qəbul olunan hüquqi norma və normativ aktlara müəyyən müddət ərzində əlavə və dəyişikliklərin edilməyəcəyini qanunvericilik səviyyəsində təsbit etmək zəruridir. Bu xarici iqtisadi fəaliyyətin bütün iştirakçılarının, valyuta nəzarəti orqan və agentlərinin işini sabitləşdirməyə imkan yaradardı.

Valyuta tənziyi və valyuta nəzarətinin əsas alətlərindən biri cərimə sanksiyalarıdır. Bu sanksiyaların tam istifadə olunması əvvəla, valyuta qanunvericiliyi pozuntularının üzə çıxarılması zamanı dövlətin itkilərini qismən bərpa etməyə; ikincisi, xarici iqtisadi fəaliyyətin digər iştirakçılarını belə hərəkətlərdən çəkəndirməyə imkan verir. Lakin bu alətin effektivliyi üçün qanunda cərimə sanksiyalarının məbləğini qəti surətdə müəyyən etmək lazımdır. Onlar kifayət qədər yüklü olmalı və Mərkəzi Bankın nümayəndələrinin şəxsi yanaşmasına uyğun olaraq variasiyalara məruz qalmamalıdır.

Dissertasiyada belə bir nəticə əsaslandırılır ki, xarici ölkələrin təcrübəsindən istifadə edərək qanunvericilik səviyyəsində daxili dönərliyin təsbit edilməsi və xarici dönərlilik rejiminin tətbiqi zəruridir. Bu həmçinin milli valyutanın xarici bazarlarda mövqeyini möhkənləndirməyə, inflyasiya proseslərinin və iqtisadiyyatın dollarlaşmasının qarşısını almağa imkan verir.

İqtisadi inkişafın müasir mərhələsində dövlətə valyuta ehtiyatlarının həcmi daim artırmaq və yüksək səviyyədə saxlamaq lazımdır. Bunun üçün balansdankənar hesablardan istifadə etmək olar. Dissertasiyada təklif olunur ki, ixracatçıların qarşısına əldə etdikləri bütün valyuta gəlirlərini dövlətə aşağıdakı qaydada satılması şərtini qoymaq olar:

- Valyuta gəlirlərinin 90%-ni satışın həyata keçirildiyi günə Mərkəzi Bankın cari məzənnəsinə uyğun olaraq, manat vəsaitlərinin hesablaşma hesabına köçürmək və satılmış valyutanın ekvivalent məbləğini 2-3 ay əvvəlki müddətdə razılaşıdırılmış qəti müəyyən edilmiş məzənnə ilə

sonradan geri alınmaq hüququ ilə balansdan kənar hesaba köçürülməsi.

- Sonradan geri alınma məzənnəsi bu zaman manatın məzənnəsinin dollara nisbətən ehtimal olunan mümkün qalxması və ya enməsinə nəzərə almaqla müəyyənləşdirilir. Lakin bu ixracatçı üçün əhəmiyyətli itkilərə səbəb olmamalıdır və yaxud balansdan kənar hesablardakı qalıqlara aylıq faizlərin (2%-dən 4%-dək) əlavə olunmasının mümkünlüyü haqda razılığa gəlmək olar.

- Valyuta gəlirlərinin 10%-nin isə cari hesablara köçürülməsi;

- Balansdakənar hesabdan xarici valyutanın alınması, malların, işlərin və xidmətlərin idxalı üzrə müqavilələrin ödənilməsi, gömrük rüsumları və yığımlarının ödənilməsi, bankların komissiya haqqlarının və ezamiyyə xərclərinin ödənilməsi üçün vəsaitlərin alınması məqsədilə icazə vermək.

Bu qaydalar ölkənin valyuta ehtiyatlarının artırılmasına imkan verəcək və ixrac əməliyyatlarının həcmnin azalmasına gətirib çıxarmayacaqdır.

Xarici iqtisadi fəaliyyətin idxal-ixrac sahələri üzərində valyuta nəzarəti mexanizmlərinin müvəffəqiyyətli inkişafına, fikrimizcə, aşağıdakı amillərin hesabına nail oluna bilər:

- ölkənin və ya regionun iqtisadiyyatının spesifik xüsusiyyətləri haqda informasiyaya malik olmaq;

- dünya səviyyəli banklarla müxbir münasibətlərə malik olmaq;

- valyuta əməliyyatları bazarında rəqabətqabiliyyətli olmaq;

- valyuta bazarında yaxşı reputasiyaya malik olmaq, müvəkkil banklar üçün isə xüsusilə bankın əlverişli yerləşməsi, yüksək ixtisaslı kadrların mövcudluğu və müasir texnologiyalardan istifadə hesabına valyuta əməliyyatları bazarında dominant mövqeyə malik olmaq;

- ən az xərclərlə başa gələn xidmətləri təqdim etmək;

- valyuta tənzimlənməsi və nəzarəti orqanlarının normativ sənədləri və valyuta qanunvericiliyi üzrə sənədləri dəqiq bilmək və iş əsnasında onlardan səmərəli istifadə etmək;

- xarici kontragentlərlə iş təcrübəsi və bacarıqlarına malik olan mütəxəssislərdən istifadə etmək.

Dissertasiya işində müasir şəraitdə dövlətin valyuta nəzarətinin təkmilləşdirilməsi üzrə aşağıdakı vəzifələri nəzərdə tutan kompleks tədbirlər dairəsi göstərilir və bunların həyata keçirilməsinə dair konkret tövsiyələr irəli sürülür:

- dövlət idarəetmə sistemində səmərəliliyin artırılması, ölkənin maliyyə sektorunun dayanıqlığının möhkəmləndirilməsi, maliyyə bazarının sağlamlaşdırılması məqsədilə hazırda ölkədə valyuta-maliyyə nəzarəti funksiyasını yerinə yetirən ayrı-ayrı strukturlarının birləşdirilməsi əsasında əlahiddə, müstəqil fəaliyyət göstərən dövlət orqanının yaradılması;

- bu quruma qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada ölkənin bütün aidiyyəti dövlət qurumlarının və digər strukturların fəaliyyətlərini koordinasiya etmək və maliyyə bazarlarının iştirakçılara real təsir göstərmək imkanı və səlahiyyətlərinin verilməsi;

- maliyyə nəzarəti sahəsində formalaşmış və uğurla sınaqdan keçmiş müsbət ənənələrin inkişaf etdirilməsi ilə yanaşı, ölkənin iqtisadi inkişaf məqsədlərinə adekvat olaraq qısa, orta və uzunmüddətli fəaliyyət strategiyalarının hazırlanması;

- mövcud qeyri-müəyyənliklər şəraitində maliyyə-bank sistemində baş verə biləcək risklərin minimuma endirilməsi məqsədilə çoxsənarlı tənzimlənmə proqramlarının hazırlanması;

- ölkədən valyuta axınlarının qarşısının alınması və ölkəyə qeyri-neft sektoru hesabına valyuta axınlarının təmin edilməsi məqsədilə idxaləvəzləyici və ixrac yönümlü sahələrin inkişafını stimullaşdıran, investisiya mühitinin əlverişliyini artıran, ölkənin milli valyuta və maliyyə sisteminin etibarlılığını yüksəldən maliyyə alətlərinin maliyyə bazarlarında geniş yayılmasının təmin edilməsi;

- valyuta-maliyyə monitorinqi sahəsində qabaqcıl idarəetmə təcrübəsinə və daha təkmil qanunvericilik bazasına malik olan ölkələrlə və bu istiqamətdə müvafiq texniki, metodiki dəstək göstərən beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığın daha da genişləndirilməsi və inkişaf etdirilməsi;

- Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələrində, o cümlədən idxal-ixrac əməliyyatlarında əsas və potensial tərəfdaş ölkələr ilə valyuta-maliyyə nəzarəti sahəsində, xüsusilə valyuta və kapital resurslarının ölkədən qanunsuz axınının qarşısının alınması istiqamətində qarşılıqlı nəzarətin həyata keçirilməsi şərtlərini, prinsiplərini və qaydalarını özündə ehtiva edən ikitərəfli və çoxtərəfli sazişlərin imzalanması və ratifikasiya edilməsi;

- dinamik dəyişən dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya şəraitində maliyyə sisteminin təhlükəsizliyini, çevikliyi və rəqabətqabiliyyətliliyini təmin etmək məqsədilə xarici iqtisadi fəaliyyətin liberallaşdırılması və

maliyyə-pul tənzimlənməsinin (valyuta əməliyyatlarının təşkili baxımından) effektiv modelinin reallaşdırılması zamanı əldə edilmiş nəticələrlə gözlənilən nəticələr arasındakı fərqin daim nəzarətdə saxlanması;

- kapitalın qeyri-rəsmi axını ilə yanaşı, Azərbaycan banklarının xarici aktivlərinin və rezident hüquqi, fiziki şəxslərin xarici bank hesablarındakı pul vəsaitlərinin artması ilə əlaqədar olaraq rəsmi pul vəsaitlərinin axınının qarşısının alınması üzərində nəzarət tədbirlərinin gücləndirilməsi.

Yuxarıda irəli sürülən əsaslandırılmış təkliflər, ilk növbədə, valyuta tənzimlənməsi və valyuta nəzarətinin mövcud sisteminin səmərəliliyinin artırılmasına və təkmilləşdirilməsinə yönəldilmişdir.

Beləliklə, dissertasiya işində apardığımız tədqiqatların nəticələri göstərir ki, valyuta tənzimlənməsi və valyuta nəzarətinin mövcud sistemində adekvat mahiyyət dəyişikliklərinin aparılması, sistemin müasir şəraitə uyğunlaşdırılması qaçılmaz zərurətdir.

Dissertasiya işinin əsas məzmunu aşağıdakı dərc olunmuş əsərlərdə öz əksini tapmışdır:

1. Ş.E.Əzizov. Xarici iqtisadi fəaliyyətin valyuta tənzimlənməsinin nəzəri aspektləri. Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Kənd Təsərrüfatının İqtisadiyyatı və Təşkili İnstitutunun Elmi Əsərləri, № 1, Bakı, 2013.s.17-25.

2. Ş.E.Əzizov. İdxal-ixrac əməliyyatları üzərində valyuta nəzarətinin müasir vəziyyəti. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının İqtisadiyyat İnstitutunun Elmi Əsərləri. № 4 Bakı, 2013.s.158-162

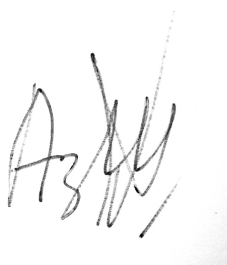
3. Ş.E.Əzizov. Valyuta tənzimlənməsi sistemində valyuta nəzarətinin yeri və rolu. Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Kənd Təsərrüfatının İqtisadiyyatı və Təşkili İnstitutunun Elmi Əsərləri, № 4, Bakı, 2013.s.101-106.

4. Ş.E.Əzizov. Xarici iqtisadi fəaliyyətin valyuta tənzimlənməsinin nəzəri-konseptual məsələləri. Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin Elmi Xəbərləri. № 1, Bakı, 2013.s.171-177.

5. Ш.Э.Азизов. Приоритетные направления государственного регулирования в системе валютного контроля. ИНВЕСТИЦІІ: Практика та Досвід.№ 3, Киев, 2014. с.104-107.

6. Ş.E.Əzizov. Beynəlxalq təcrübədə idxal-ixrac əməliyyatlarına valyuta nəzarətinin həyata keçirilməsi xüsusiyyətləri və Azərbaycanada bu təcrübənin tətbiqi imkanları. Maliyyə və Uçot. № 1, Bakı, 2015.s.36-43.

7. Ш.Э.Азизов. Вопросы регулирования валютного контроля в современных экономических условиях. XXVII Международная Научно-практическая конференция - Сборник Тезисов. Санкт – Петербург, 2014. с.42-45.

Shamil Eldar oghlu Azizov

**The issues of improving foreign exchange control
of import-export transactions**

SUMMARY

Modern times are characterised by frequent reoccurrence of waves of global and regional financial crises, when the country's economic structure are improved, comprehensive reforms aimed at increasing the effectiveness of integration into the world economy are implemented, the state's most important economic regulation facilities, especially the currency control in the export-import transactions and improvement mechanisms thereof, becomes a topical issue.

In this connection, the main aim of the thesis is to develop mechanisms of implementation of foreign currency control in import-export transactions in accordance with the modern situation based on a comprehensive study of theoretical and practical aspects of formation and development of the foreign currency control, as well as to develop proposals and recommendations for improving the foreign currency regulation system that would ensure effective integration into the global economy.

To this aim, in the research work the focus was placed on comprehensive study of the conceptual foundations of the management of foreign economic activity, the role of foreign currency controls in the foreign currency regulation, the existing international experience in implementing the foreign currency regulation in import-export transactions. The features of the country's foreign currency control in import-export transactions are empirically evaluated. Taking into account the prospects of development of Azerbaijan's foreign economic activity, proposals and recommendations are put forward on improving the foreign currency control and the priority directions of state regulation in the foreign currency control system are defined on the basis of conceptual summary of mutual compliance of foreign trade and currency policies.

At the end of the thesis summarized in a systematic way are scientific innovations, suggestions and recommendations resulting from the research.

Проблемы совершенствования валютного контроля в импортно-экспортных операциях

РЕЗЮМЕ

В современную эпоху, в условиях все чаще повторяющихся глобальных и региональных финансовых кризисов, и проводимых комплексных реформ, направленных на повышение эффективности интеграции нашей страны в мировую экономику, совершенствование наиболее важных инструментов экономического регулирования государства, и, в частности, механизма валютного контроля в экспортно-импортных операциях, становится актуальной задачей.

Основная цель диссертационной работы заключается в исследовании механизмов реализации валютного контроля в экспортно-импортных операциях в современных условиях на основе комплексного изучения теоретических и практических аспектов формирования и развития валютного контроля, и разработке на этой основе теоретических предложений и практических рекомендаций по совершенствованию системы валютного контроля, обеспечивающей эффективную интеграцию страны в мировую экономику.

С этой целью, в работе исследуются концептуальные основы управления внешнеэкономической деятельностью, выявляется роль валютного контроля в системе валютного урегулирования, а также характеризуется имеющийся международный опыт в области осуществления валютного контроля в экспортно-импортных операциях.

В диссертации осуществлена эмпирическая оценка особенностей валютного контроля в стране при реализации экспортно-импортных операций. С учетом перспектив развития внешнеэкономической деятельности Азербайджана, выдвигаются предложения и рекомендации по усовершенствованию валютного контроля на основе концептуального обобщения взаимного соответствия внешней торговли и валютной политики. В работе выявляются приоритетные направления государственного регулирования в системе валютного контроля.

В заключении диссертационной работы обобщены научные разработки, предложения и рекомендации, полученные автором в результате исследования.

Formatı 60x84 ^{1/16}.

Həcmi 1 ç.v.

Ofset kağızı №1.

«Ulu» istehsalat kommersion birliyinin mətbəssində
hazır diopozitivlərdən istifadə olunmaqla çap edilmişdir.

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

**АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
ЭКОНОМИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ**

На правах рукописи

АЗИЗОВ ШАМИЛЬ ЭЛЬДАР ОГЛЫ

**ПРОБЛЕМЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ
ВАЛЮТНОГО КОНТРОЛЯ
В ИМПОРТНО-ЭКСПОРТНЫХ ОПЕРАЦИЯХ**

Специальность: 5310.01 - Мировая экономика

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по экономике**

БАКУ - 2016